

ДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ТА ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА

Багата держава, яку утворюють бідні люди, – абсурд! Держава не може будувати свій добробут на бідності і обдертості своїх громадян.

О. Довженко

Економічна політика як комплекс економічних цілей держави і заходів щодо їх реалізації покликана забезпечити сталий розвиток економічної системи, економічну безпеку країни, високий рівень добробуту громадян. Проте трансформаційні процеси, що уже понад 10 років відбуваються в економічному житті України, позитивно ще не позначилися на добробуті її пересічного громадянина. Парадоксальність ситуації очевидна: Україна, займаючи приблизно 1% території Земної кулі, володіє 5% природних ресурсів, у тому числі й третину світових чорноземів. Ймовірно, що саме ця “природна привабливість” України, “за яку світові імперії бились століттями, як за найбільший приз” [3:12], ввела в оману західних експертів, що оцінювали її як економічно найперспективнішу з держав, що постали на руїнах радянської імперії. Проте, як засвідчує досвід, ні потужний науково-технічний і виробничий потенціал, ні високий освітній рівень її громадян, ні наявність власних природних ресурсів не є запорукою економічного процвітання. Більше того, Україні не вдалося навіть наблизитися до основ ефективної народної економіки. Натомість спостерігається “процвітання” негативних тенденцій як в економічному, так і в суспільно-політичному, а відтак і у суспільно-етичному аспектах. Зокрема показовим явищем у цьому відношенні є розмах тіньової економіки в Україні, її всеохопний характер.

Тіньова економіка як економічна діяльність, що формально носить легальний характер, але приховується від державного оподаткування і відповідно не потрапляє до валового національного продукту, не є чимось новим і невідомим науці, вітчизняній зокрема. Однак кількісні і якісні параметри тіньової діяльності в Україні суттєво різняться й не “вписуються” у рамки світових. І тут, власне, викликають інтерес навіть не обсяги тінізації (“В країні не менше 50%, а за деякими даними 75-80% економіки є нелегальною, тобто “крутиться” поза офіційною статистикою, а, щонайменше 40% населення отримує ті чи інші прибутки від неї” [9:11]), а ті чинники, що її зумовлюють.

Відомо, що найзагальнішим чинником, який породжує тіньову економіку, є регулювання державою економічних (розподільних) відносин. У цьому контексті “тіньова економіка постає не тільки і не стільки причиною, скільки наслідком деформацій у легальній економіці” [8:77], тобто є “результатом порушення рівноваги між суб'єктами держави з приводу створення й розподілу продукту” [1:18]. Звідси можна констатувати, що тіньова економіка є своєрідним “природним” механізмом адаптації економічної системи до ущербної фінансово-економічної політики держави, яка дозволяє виправляти певні вади і недоречності існуючої моделі економічних відносин. А враховуючи й недавнє радянське минуле України, може скластися враження, що тіньова економіка виникла уже в самостійній державі як наслідок протиріч між командно-адміністративною та ринковою системами господарювання. На перший погляд, це справді виглядає саме так, бо “завдяки існуванню тіньової економіки соціальна напруга в суспільстві не набула вибухового характеру навіть в умовах зростання заборгованості по зарплаті, низьких соціальних гарантіях, які відшкодовують не більше чверті реальних мінімальних потреб” [1:92-93], бо саме завдяки їй забезпечується “базовий життєвий рівень для мільйонів українців” [5:82]. У цьому сенсі можна говорити навіть про те, що економічно і соціально зацікавленим в існуванні тіньової економіки є пересічний український громадянин, який завдяки їй виживає в умовах “бездарної” економічної політики держави. Однак, чи не є вказаний підхід тією “**тіньовою ідеологією**” [виділення моє – О.В.], що “протягується” у свідомість людини і культивується у суспільстві з метою збереження існуючого кланово-олігархічного правління в Україні. Адже саме тіньова економіка одночасно є методом і засобом задоволення економічних, а відтак – владних інтересів керівної верхівки суспільства. Саме тіньові капітали компартії породили нелегальну приватизацію, нелегальна приватизація – нелегальну власність, нелегальна власність – тіньову економіку. І чи не означає процес повзучої легалізації колишніх мафіозних капіталів повернення колишніх партфункціонерів до влади – хай під новою назвою і з новим обличчям, але з тією ж жорсткою централізованою структурою [2:84]. Підстав для таких тверджень більш, ніж достатньо. Україна уже 10 років намагається побудувати соціально-орієнтоване ринкове господарство і окремі ознаки його уже з'явилися, хоча вони й не мають вирішального значення. Проте українське суспільство так і не пододало вад колишньої радянської системи управління економікою держави і на сьогодні вона залишається домінуючою у здійснюваній економічній політиці держави. На жаль, більшість дослідників феномену тіньової економіки не звертають уваги на той факт, що система управління економікою в Україні базується на дотриманні старих принципів і методів керівництва, підтримуваних неефективних пропорцій, диспаритетності розвитку суб'єктів господарювання тощо. Тобто спостерігається свідомо експлуатація старої методологічної бази, завдяки якій і забезпечується сталість розвитку й поширення тіньового сектору економіки.

На підтвердження сказаного вважаємо за потрібне чітко виокремити найхарактерніші прояви цього процесу. По-перше, в українській економіці, попри всю декларативність боротьби з монополізмом, не тільки не створено, але й не створюються засади конкурентного середовища. Економіка України залишається монополізованою, її проми-

Серія: ЕКОНОМІКА

словий потенціал формують галузеві монополістичні структури. Протягом останніх 20-ти років у структурі національної економіки України не відбулося значних структурних зрушень (див. табл. 1).

**Таблиця 1. Галузева структура національної економіки України
(без малих підприємств)**

Галузі	Кількість підприємств			У відсотках до загальної кількості підприємств			Частка продукції в загальному обсязі продукції промисловості		
	1981	1990	2000	1981	1990	2000	1981	1990	2000
Електроенергетика	114	138	170	1,5	1,7	1,6	2,6	3,2	12,1
Паливна промисловість	368	353	344	4,9	4,4	3,3	4,8	4,9	10,1
Металургійний комплекс	126	152	195	1,7	1,9	1,8	12,8	11,3	29,8
Хімічна і нафтохімічна промисловість	207	204	387	2,7	2,5	3,7	6,7	6,2	5,9
Машинобудування	1761	1868	284088	23,2	23,5	27,0	30,2	32,9	13,4
Легка промисловість	1221	1300	68	16,1	16,4	8,3	12,7	11,3	1,6
Інші галузі	3789	3920	5698	49,9	49,4	54,3	30,2	30,2	27,1

Більше того, можна стверджувати, що рівень конкуренції з року в рік знижується. Так, при абсолютному зростанні кількості малих підприємств в Україні з 173404 у 1998 р. до 217930 у 2001 р., в тому числі у промисловості з 26166 до 34497, частка їх продукції в загальному обсязі виробленої продукції протягом цього ж періоду знизилася з 11,3% до 6,9%, у тому числі в промисловості – з 4,5% до 3,3%. До того ж, як засвідчує світовий досвід, повноцінне конкурентне середовище можливе за умови, що частка продукції малого бізнесу у валовому національному продукті становитиме 40 – 70%. В Україні ж економічна політика на сучасному етапі зумовила цілком протилежні тенденції.

По-друге, зберігається незбалансованість галузевої структури. Як наслідок – в Україні штучно створено дефіцит практично у всіх сферах економіки при одночасному запровадженні механізмів персонального задоволення дефіцитності. На тлі значного поширення цих процесів цілком об'єктивною є картина тіньової експансії в національну економіку, яка до того ж поширюється на всі сфери і види діяльності. Адже, долаючи дефіцит, “виникає таким чином реальна можливість заробити на цьому значні кошти і залучити їх в подальший обіг з метою збільшення капіталів” [1:61]. А отже, можна стверджувати, що владні структури не зацікавлені ні у розвитку конкурентного середовища, ні у подоланні незбалансованості та дефіцитності економіки, оскільки на цьому базується її стійкість і життєздатність.

По-третє, в Україні відсутні паритетні умови розвитку для суб'єктів економічних відносин через систему податкових пільг, субсидування, пільгового кредитування тощо. “Патерналістська політика, яка була властива колишньому СРСР, повною мірою була збережена в кращих традиціях у незалежній Україні” [1:66]. Так, на початок 1999 р. загальна сума наданих фізичним і юридичним особам пільг досягла 30 млрд. грн., а протягом року зросла ще на 3, 4 млрд. грн. У сукупності це перевищує суму всіх бюджетних надходжень за 1998 р. (28,9 млрд. грн.). Кількість суб'єктів-пільговиків перевищила 100 тисяч [6:23]. На переконавання Т.Метельової, з яким важко не погодитися, “складається враження, що кількість фірм, бізнесових структур та осіб, для яких робилися “винятки з правил”, значно перевищувала змушених грати за правилами. Утім, є підстави вважати, що стратегія “вирощування власних великих бізнесменів”, (які згодом отримали назву “олігархи”) у власних надрах й одночасного нехтування інтересами й можливостями малого й середнього бізнесу була прийнята на озброєння цілком свідомо” [7:89].

По-четверте, зберігається витратність виробництва, що закладена в діючу систему як організації виробництва, так і реалізації товарів. Так, за підсумками 2000 р. в Україні витрати на одиницю виробленої продукції складають 97,3 коп./грн., а, наприклад, у Тернопільській області – 122,9 коп./грн. Протягом останніх 60-ти років практично не зазнала значних змін й сама структура витрат (див. табл. 2).

У структурі собівартості продукції значною залишається частка матеріальних витрат. Продуценти, самостійно формуючи витратну та прибуткову компоненту виробництва, штучно завищують у ціні її витратну частину з метою заниження суми прибуткового податку. Такий стан речей засвідчують перевитрати матеріальних і трудових ресурсів на одиницю продукції. Так, згідно з розрахунками А.В. Базилюк і С.О. Коваленка, обсяги виробництва порівняно з 1990 р. скоротилися майже втричі, чисельність зайнятих в народному господарстві – на 15%, а витрати матеріальних ресурсів – лише на 25%. При цьому матеріаломісткість продукції зросла у 2,5 рази, енергомісткість – у 3 і більше разів. Тобто значна частка матеріальних ресурсів, приблизно 45%, які тепер споживаються, у тому числі дорогі й дефіцитні енергоносії, обслуговують тіньову економіку.

Таблиця 2. Динаміка структури собівартості продукції промисловості України, %

Роки \ Витрати	Матеріальні витрати	Амортизація	Заробітна плата і нарахування	Інші операційні витрати
1940	70,4	2,2	22,4	5,0
1955	72,3	3,4	21,2	3,1
1965	73,7	5,0	18,0	3,3
1975	75,0	5,7	14,8	4,3
1981	72,5	7,8	15,3	4,4
1985	74,5	8,5	14,1	2,9
1990	70,8	10,9	15,3	3,0
1995	66,4	2,5	17,0	14,1
2000	67,2	5,8	12,4	14,6

По-п'яте, незмінною залишається ще "радянська" тенденція до зниження у собівартості продукції частки витрат на оплату праці (див. табл. 2), що фактично означає зниження купівельної спроможності населення. На сьогодні питома вага заробітної плати чи не найнижча протягом останніх 60-ти років. І це при тому, що нинішні нарахування на заробітну плату в кілька разів перевищують колишні, а "всілякі податки і нарахування на неї сягають тепер 98%" [1:74]. З іншого боку, теперішня сума середньодушового доходу в легальній економіці України не забезпечує навіть третини нормальних потреб, не кажучи уже про встановлені соціальні гарантії.

Високий рівень оподаткування заробітної плати, значне заниження її мінімального рівня стимулює приватних підприємців, керівників підприємств до заниження діючих ставок заробітної плати. Решта ж виплачується за рахунок прихованих джерел: виручки від реалізації неврахованої продукції, продукцією підприємства чи іншими цінностями тощо. Таким чином у "тінь" втягується уже й пересічний виконавець. Як наслідок цих процесів – зростання поляризації в суспільстві, розшарування населення за майновим статусом. А отже, "у влади виникає ідеальна можливість "притиснути" будь-кого: від бабці на вулиці, яка продає кріп чи картоплю (звичайно, не сплачуючи за це податку) до великих бізнесменів з їхніми "мерседесами" й розкішними офісами. Сталінську систему кругової поруки кров'ю замінила новітня система кругової поруки протизаконними вчинками. Виходячи з масштабів того, що відбулося, природно підозрювати у створенні цієї системи тих, хто в зазначених процесах отримав найбільшу вигоду, насамперед матеріальну" [4:47].

По-шосте, збереження абсолютної влади чиновника, який до того ж не несе жодної відповідальності за скоєне, що робить його діяльність найприбутковішою та найменш ризикованою. Зрозуміло, що таке владне становище утримуватиметься ним за будь-яких обставин. "Україна, – за висловом О. Турчинова, – перетворюється на державу з тотальною владою державного апарату, заснованою на тотальній тіньовій економіці. В Україні практично завершується процес пристосування господарської тіньової діяльності до нових соціально-економічних умов. Ця діяльність збережена як обов'язковий елемент функціонування національної економічної системи та обслуговування економічних і політичних інтересів правлячого режиму" [11: 82-83]. Наявність корумпованих зв'язків в різних ешелонах влади є серцевиною цієї системи, яка не тільки використовує наявні відкриті шляхи до необхідних змін, але й готує ці зміни. Для цього використовуються найрізноманітніші способи і методи впливу: від лобістського тиску в парламенті України з метою ухвалення чи відхилення того чи того законодавчого акту до невиправданих додаткових відомчих інструкцій і пояснень до законів, що не тільки спотворюють їх зміст, але й забезпечують сприятливі умови для подальшого функціонування тіньової економіки. Реалізація зазначених можливостей посилює вплив тіньової економіки на розвиток суспільних процесів, сприяє зрощенню її з владними структурами та кримінальним світом, робить її практично недосяжною для знешкодження.

Підсумовуючи, слід зазначити, що економічна політика в Україні як вияв ідеології правлячої верхівки не є державницькою, не є гуманною і за своєю суттю є антиукраїнською і антинародною. Завдяки їй в нашій державі "побудована така тіньова система розподілу виробленого національного продукту, при якій людина, яка принципово не "дає" і не "бере", людина, яка не бажає бути ланцюгом пекельної системи "кругової поруки" і яка не занурюється в тіньові "схеми" збагачення, майже автоматично стає в соціальному і майновому аспекті людиною "другого сорту". Такий людині немає на що розраховувати в плані життєвої перспективи. Вона приречена на матеріальні злидні і соціальну приниженість. Вона позбавляється реальної можливості на особистісну творчу реалізацію в суспільстві. Вона остаточно відчужується від активного життя і виробництва. Отже, людина в нашій країні постає перед дилемою: або "продати" свою вічну і неповторну душу – безцінний дар Божий, або довіку терпіти матеріальні злидні й соціальне приниження. Це велика і страшна спокуса, і це є найкоротший шлях до розтління душі цілого народу..." [12:49].

Фактично диктатура вузькопартійної еліти в Україні переродилася в неототалітаризм кланово-олігархічної верхівки, яку формують ті ж люди чи їх наступники, методи керівництва яких економікою держави майже один до одного відтворюють колишні, і з тими ж негативними соціально-економічними та морально-етичними наслідками.

Література

1. Базиліук А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні. – К.: НДІІ Мінекономіки України, 1998. – 206 с.
2. Бахтєєв Б. Пострадянські реформи: червоне світло в кінці тунелю // Сучасність. – 2001. – № 11. – С. 76 – 85.
3. Білорус О. Глобальні трансформації і розвиток України в період незалежності // Політична думка. – 2001. – № 3. – С. 9 – 13.
4. Каспрук В. Україна наша олігархічна // Сучасність. – 2001. – № 12. – С. 46 – 52.
5. Кравченко Т. Підходи до розрахунку і прогнозування тіньової економічної діяльності в Україні // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 77 – 82.
6. Куфта Н. Зміцнення податкової дисципліни як фактор стабілізації фінансової системи // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 22 – 26.
7. Метельова Т. Казковий вибір українського богатиря: олігархія чи авторитаризм // Сучасність. – 2001. – № 7-8. – С. 86 – 101.
8. Огородник В. До питання економічної кримінології // Економіка України. – 1996. – № 6. – С. 77 – 83.
9. Онисько О. Тіні забутих капіталів // Політика і культура. – 2001. – № 9. – С. 11 – 12.
10. Попович В.М. Тіньова економіка. – К.: Правові джерела, 1998. – 448 с.
11. Турчинов О. Тіньова економіка і тіньова політика // Політична думка. – 1996. – № 3-4. – С.75 – 85.
12. Шумилов О. Феномен 31 жовтня. Внутрішній “Карфаген” // Сучасність. – 2001. – № 1. – С. 45 – 51.

Анотація

У статті відстежується формальний вплив методів реалізації економічної політики в Україні на розвиток тіньової економіки і її збереження як засобу задоволення владних інтересів керівної верхівки суспільства.

Annotation

This article consider the formal influence of the methods of realization the economic policy in Ukraine on the development of the underground economics and its maintain as a means for the satisfaction of powerful interests of ruling clique of the society.